

STADENS STRÅK OCH TERRITORIER

Morfologiska och typologiska beskrivningar av stadens rumsliga strukturer har följt arkitekturämnet sedan Hippodamus och varje generation arkitekter har tillägnat sig mer eller mindre känsliga begreppsapparater för att hantera stadens gestaltningsnivåer. Från rutnät till boulevarder, från marknadsplatser till tunnelbanor, så har staden aldrig varit ett ämne som kunnat reducerats till en eller annan disciplin. Samtidigt har studiet av staden alltid varit som mest centralt i arkitekturämnet. Från palats, kyrkor och stadsportar till infillprojekt och kontorsomvandlingar så har arkitekturgestaltningens arena, dess *raison d'être*, till en del alltid varit knuten till staden. Men ingenting verkar peka på att vi därför har uttömt möjligheterna att forska kring staden. Vår forskning har staden som objekt. Forskningen fokuserar på stadens offentliga rum och dess kopplingar till rumslig praxis. Tankarna kring staden tar sig både uttryck i teoretisk utveckling och i empiriska studier. De empiriska studierna är fokuserade till Malmö – Nordens sjätte största stad. Det teoretiska arbetet omfattar bl.a. begreppsutveckling och beskrivningsmodeller kring staden. Forskningen bedrivs som två självständiga projekt med fokus på territorier respektive stråk. Tidsmässigt har det första av dessa projekt kommit ungefär halvvägs medan det andra nyligen har påbörjats.

Mattias Kärrholms projekt behandlar begreppet territorialitet som ett slags rumslig maktmetod. Under de senaste årtiondena har frågan om stadens offentliga rum i allt högre grad kommit att problematiseras. En rad mer eller mindre nya fenomen som gated communities, övervakningskameror, kommersifiering (för att använda Bosse Bergmans uttryck) och brottsförebyggande planering, låter ana en ökad kontroll av det offentliga rummet. Frågan är emellertid om det inte snarare rör sig om en förändrad kontroll. Den modernistiska planeringens rumsliga uppstyckning och funktionella homogenisering har ersatts av privatisering och övervakning – dvs. metoderna för rumslig kontroll har förändrats.

Ett begrepp som kan användas för att ta tag i dessa frågor om rumslig kontroll är begreppet territorialitet. Territorialitet har, kanske inte minst hos arkitekter, varit ett begrepp med starka biologiska och psykologiska konnotationer. Begreppet kan avse ett revirhävande, men det har också använts inom samhällsvetenskap för att beteckna ett slags rumslig maktmetod. I det

senare fallet ses territoriet som ett avgränsat område med en viss uppsättning regler eller konventioner, vilka kan kontrolleras eller understödjas på olika sätt (Sack 1986). Denna betydelse av territorialitet har ofta förbisetts inom arkitekturteori, trots att en del av den territoriella kontrollen ofta delegerats just till den byggda miljön. I stället har diskussioner kring rummet ofta förts med hjälp av det inom arkitektkåren så omhuldade platsbegreppet.

Avsikten är att – framför allt teoretiskt, men till viss del också empiriskt – undersöka den konkreta formens roll för territoriella strategier och effekter. I allt från subtila gatumarkeringar eller borttagande av offentliga bänkar till murar och fyrfilsvägar är det konkreta med och påverkar funktioner, atmosfär och praxis för det publika rummets territoriella ordning. Den konkreta formen påverkar territoriets avgränsning, dess tillgänglighet och kontrollmöjligheter, och kan på olika sätt bidra till att institutionalisera ett visst område som ett territorium med en viss betydelse. Projektet, som har en begreppsformulerande inriktning, söker beskriva arkitekturens roll i olika (både subtila och starka) rumsliga anspråkstaganden och betydelseproduktioner inom ramen för det publika rummet. Det arkitektoniska rummet som maktmetod eller kontrollinstrument har allt mer kommit att uppmärksammas på senare år. Här märks t.ex. studier kring hur olika byggnadstyper förmedlar makt (Dovey 1999, Markus 1993), strategier för tryggare stadscentrum (Tiesdal & Oc 1997) och diskussioner kring form follows fear (Ellin et.al. 1997, Ellin 1999). Mycket av den tidigare forskningen kring makt och kontroll har emellertid tenderat att behandla de mest extrema uttrycken för kontroll och makt; när det gäller maktsymbolik analyseras Speers Rikskansli i Berlin, när det gäller kontroll behandlas gated communities, när det gäller övervakning diskuteras panopticon-modeller och övervakningskameror etc. Avhandlingen utvecklar känsligare verktyg för att undersöka hur den byggda miljön medverkar till kontroll och territoriell påverkan av det offentliga rummet; begrepp som också förmår behandla mer subtila aspekter av det kontrollerade rummet än de som kommer till uttryck i taggtråd, läs, övervakning och brott.

En på senare tid allt mer uppmärksammas (och om-

fattande) forskning kring det byggda rummets makt finner vi i Bill Hilliers konfigurationsteori och metoden Space syntax (Hillier & Hanson 1984, Hillier 1996). Med Space syntax har man visat på sambandet mellan rumslig struktur och förflyttning. I så motto kan Hilliers teori också ses som ett exempel på en rumslig maktmetod, nämligen den topologiska.

Projektet går i kritisk dialog med forskningen kring space syntax (Kärholm 1999). Samtidigt kan en territoriell teori i viss mån ses som ett slags kvalitativt komplement till den kvantitativa metoden space syntax.

Avhandlingsarbetet introducerar och diskuterar alltså olika territoriella begrepp, och vill med hjälp av dessa öppna för en mer sammanhållen diskussion kring rumslig kontroll. Territorialitetsbegreppet diskuteras mot bakgrund av en bred tvärdisciplinell begreppsstudie, men inspireras kanske särskilt av några teoribildningar inom politisk geografi (Sack 1986, Häkli 1994, Paasi 1996). Den territoriella makten diskuteras med utgångspunkt i Foucaults maktbegrepp (t.ex., Foucault 1980, 1983) och Certeaus diskussioner kring vardagens praktiker (Certeau 1984). Ett angreppssätt på den konkreta formens betydelse för den territoriella maktens utformas med hjälp av bl.a. Bruno Latours aktör-nätverks perspektiv samt Dag Österberg socio-materiella perspektiv (t.ex. Latour 1998 och Österberg 2000). Vid sidan av en teoretisk diskussion görs också några mindre case-studies på platser i Malmö. Dessa används för att exemplifiera några särskilda sätt på vilket den arkitektoniska utformningen bidrar till en territorialisering av det offentliga rummet.

*

Rickard Perssons projekt behandlar enhetliga 'stråk' i staden. Flera stråk tillsammans bildar ett rumsligt system. En systematisk beskrivning av stadens offentliga rum kan utgå från en grundläggande tudelning i stråk och platser, där platserna är sådant som torg, varuhus, centralstationer, parker eller restauranger. Stråken är då de förbindelse- och förflyttningsleder som används för att komma till- och från dessa platser. Men dessa stråk är i sig själva också platser, offentliga rum med en rik dynamik, vare sig stråken är uppenbart byggda, som gågatan i Malmö, eller mer abstrakta, som buss-

linje 20. Båda dessa typer av förflyttningvägar står i ett starkt samband med de människor som använder dem. Likaväl som gågatan är ett offentligt rum som befolkas av vissa sociala grupper i samhället är det bara en del människor som nyttjar busslinje 20. Stråken fungerar således i två meningar – de förbinder de människor som nyttjar dem och kan stärka dem i deras identitet och livsgärning – på gågatan delas kommersiella värderingar och diskussionen speglas i utbud och efterfrågan – men stråken fungerar också som osynliga hinder för de människor som inte kan ta del av stråkets möjligheter – när busslinje 20:s sträckning bestäms beslutas det också om vem som ska kunna åka buss, och vem som blir hänvisad till bil, cykel eller färdtjänst.

Stråken speglar något fundamentalt i vår samhällsbyggnad, något som inte kan beskrivas enbart utifrån en beskrivning av vare sig den byggda eller den sociala miljön, utan bör försöka beskrivas utifrån en kombination av båda. Tillsammans med dels översiktliga, dels ingående analyser av den socio-ekonomiska och etnografiska kartan över vår undersökningsstad (läs Malmö) kan en beskrivning och analys av den byggda miljös samspel med denna karta utläsas genom att utgå från stadens förflyttningssystem. Det är ingen tillfällighet att byte av samhällsklass kallas för social rörlighet, att det heter klassresa, eller att vi beskriver socialt avstånd i rumsliga termer som att vi står mil ifrån varandra – det är ett uttryck för vår grundläggande intuition att socialt avstånd i någon mening motsvaras av rumsliga hinder eller förbindelser.

Än idag förefaller det som om stadsplanerare inte har verktyg att förutse hur förändringar i stadsmiljön kommer att påverka den sociala miljön (Bo01). Kommer stråken vi planerar att förbinda eller att hindra människor i vårt samhälle? Och vilka kommer att förenas, vilka kommer att avskiljas? Forskningsprojektet hoppas kunna bidra till en utveckling av intellektuella verktyg för planerare, arkitekter och förvaltare i avsikt att bidra till ett socio-ekonomiskt och rumsligt hållba-

rare samhälle genom utformningen av det offentliga rummet.

Metodologier som tidigare använts när det handlat om att beskriva förflyttningssystem i staden innefattar bl. a. Bill Hilliers Space syntax (Hillier & Hanson 1984, Hillier 1996), Torsten Hägerstrands tidsgeografiska studier och Jan Gehls grundläggande studier av stråkets förhållande till den sociala miljön (Gehl 1980). Det sociala rummet har bl.a. beskrivits av Pierre Bourdieu (Bourdieu 1984). Jag har i mitt examensarbete vid Institutionen för arkitektur – byggnadsfunktion orienterat mig i fältet av metoder som skulle kunna förfina begreppsapparaten kring en stråkanalys. Dessa metoder omfattar korrespondensanalys, djupintervjuer, Space syntax, typologisk stadsanalys och tidsgeografisk metod. Arbetets innovativa kraft kommer emellertid knappast från utvecklingen av dessa metoder, som jag i projektet använder, om dock reflekterat, som mätinstrument. Jag ser dessa forskningsmetoder som väl utvecklade och användbara att forska med, inte att forska om. Det är staden som socialt, kulturellt, ekonomiskt men framför allt stadsbyggnadsmässigt fenomen som är forskningens objekt. Det är i det perspektivet stadens stråk som tankefigur kanske kan bidra till en fördjupad förståelse av staden.

Forskningsarbetets syfte är att beskriva och klargöra hur stråkets rumsliga praktik skapas, levs och upprätthålls, samt att beskriva varianter och deviationer från en teoretisk generell stråkmodell i en empirisk studie av Malmö. Studier av stadens stråk kan leda till kunskap som inte tidigare upptäckts i stadsstudier då begreppet nästan alltid förekommer som ett sekundärt begrepp relaterat till stadsdelar, centrum, hem eller platser. Vi kan t.ex. tala om handelsstråk, bilstråk, cykelstråk, buss-stråk, bus-stråk, brottsstråk, döda och levande stråk, ganglinier (Gehl 1980), kapitalrutter, sociala rörelsemönster, mänskliga strömmar, mobiliteter (Urry 2000), axialer och förflyttningsekonomier (Hillier 1996), trajektorier, transportleder, det hodologiska rummet (Bollnow i Wikström 1994), men vi kan inte på något sätt påstå att vi har uttömt möjligheterna att beskriva, analysera

och bygga tankemodeller kring förflyttningar av och i stadsrummet. Tvärtom, en begreppsutredning med empirisk exemplifiering skulle kunna bidra till att utveckla stråkbegreppet som ett verktyg i arkitekturforskningen och som ett praktiskt intellektuellt verktyg för ekonomer, sociologer, stadsplanerare, arkitekter och andra urbanister.

Den empiriska studien av Malmö, kan samtidigt inte sägas ha annat än ett mycket brett allmänintresse.

*

De båda avhandlingsarbetena sker under handledning av Finn Werne och Tomas Wikström, och är kopplade till Formas-projektet "Stadens territorialitet – rumsliga makttekniker och byggd miljö". Forskningen bedrivs på Institutionen för arkitektur-byggnadsfunktion, LTH.

Litteratur

- Bourdieu, Pierre, *Distinction, A Social Critique of the Judgment of Taste*, Cambridge 1984.
- Certeau, Michel de, *The Practice of Everyday Life*, (övers. av Steve Rendall), Berkeley, Los Angeles & London, 1988.
- Dovey, Kim, *Framing Places, Mediating Power in Built Form*, Routledge, London and New York 1999.
- Ellin, Nan et. al., *Architecture of Fear*, Princeton Architectural Press New York, 1997.
- Ellin, Nan, *Postmodern Urbanism*, Princeton Architectural Press, New York 1999 (1996).

Mattias Kärrholm, LTH
mattias.karrholm@byggfunk.lth.se

- Foucault, Michel, *Power/Knowledge, Selected Interviews and Other Writings 1972–1977*, (ed. by Colin Gordon), Harvester Wheatsheaf, New York 1980.
- Foucault, Michel, "The Subject and Power", in Dreyfus, H.L. & Rabinow, P., *Michel Foucault, Beyond Structuralism and Hermeneutics*, 2nd ed., The University of Chicago Press, Chicago 1983.
- Gehl, Jan, *Livet mellem husen*, Arkitektens forl., København 1980 (1971).
- Hillier, Bill & Hanson, Julienne, *The Social Logic of Space*, Cambridge University Press, Cambridge 1984.
- Hillier, Bill, *Space is the machine, a Configurational Theory of Architecture*, Cambridge University Press, Cambridge 1996.
- Häkli, Jouni, *Territoriality and the Rise of the Modern State*, *Fennia 172:1*, Geographical Society of Finland, Helsinki 1994.
- Kärrholm, Mattias, "Är rummet en maskin? Aspekter på Bill Hilliers konfigurationsteori", opubl. uppsats 106 sid., examensarbete på Inst. för Arkitektur, BFL, 1999.
- Latour, Bruno, *Artefakernas återkomst, ett möte mellan organisationsteori och tingens sociologi*, Nerenius & Santérus förlag, Stockholm 1998.
- Lieberg, Mats, *Att ta staden i besittning, om ungas rum och rörelser i offentlig miljö*, rapport R3:1992, Byggnadsfunktionslära, Arkitektursektionen, LU, Lund 1992.
- Markus, Thomas, *Buildings & Power, Freedom & Control in the Origin of Modern Building Types*, London and New York 1993.

Rickard Persson, LTH
persson.rickard@telia.com

- Paasi, Anssi, *Territories, Boundaries and Consciousness, The Changing Geographies of the Finnish-Russian Border*, *Behaven Studies in Political Geography*, John Wiley & Sons, Chichester 1996.
- Persson, Rickard, "Malmö – Stadens rumsliga kapital, en värdering av några forskningsmetoder", opubl. examensarbete, Institutionen för arkitektur – byggnadsfunktion 2001.
- Sack, Robert D., *Human Territoriality, Its Theory and History*, Cambridge University Press, Cambridge 1986.
- Tiesdall, Steven & Oc, Taner, *Safer City Centres: Reviving the Public Realm*, Paul Chapman, London 1997.
- Urry, John, *Sociology Beyond Societies, Mobilities for the Twenty-first Century*, *International Library of Sociology*, Routledge, London and New York 2000.
- Wikström, Tomas, *Mellan hemmet och världen, om rum och möten i 40- och 50-talens hyreshus*, *Symposium Graduale*, Stockholm/Stehag 1994.
- Österberg, Dag, *Stadens illusioner, en sociomateriell tolkning av Oslo*, Bokförlaget Korpen, Göteborg 2000 (Arkitektur og sosiologi i Oslo 1998).